

Feuilleton

Van mijn voorvader, den ter dood veroordeelde Burgemeester van Arnhem.

Door Dr. K.E.W. Strootman.

(uit het NRC van 16 november 1929)

Door mijne moeder rechtstreeks afstammend van Mr. Willem Adriaen Bouwensch, "der regten doctor, Borgermeester van Arnhem 1703-1707, Colonel der gewapende "Vrijwilligers, Hoogheymraed des Ampts Overbetuwe", heb ik, met begrijpelijke belangstelling voor dezen voorzaat, mij dikwijls avgevraagd, hoe een overheidspersoon die niet anders deed dan het uitvoeren wat de Arnhemsche magistraat hem eenparig had opgedragen, als een misdadiger kon worden veroordeeld. Op 15 februari 1708 door het provinciale Hof van Gelderland, te Zutphen vergaderd, over Bouwensch het harde vonnis geveld en werd hij geoordeeld "zijn leven te hebben verwerkt met den zwaarde te worden gestraft, dat de dood daarna volgt".

Dat Willem Adriaan een man vol temperament geweest is, iemand met een heftig en driftig karakter, bewijst zijn optreden bij verschillende gelegenheden en hij heeft zich daardoor stellig vijjanden gemaakt; deze eigenschappen heeft hij geerfd van zijn vader, den ritmeester Joan Bouwensch, en op beider leven heeft die onstuimige aard een noodlottigen invloed uitgeoefend. Het geslacht Bouwensch was afkomstig uit Tiel en behoorde er tot de regentenfamilies, de grootvader van Willem Adriaen was de bekende Tielsche burgemeester Bouwensch, gehuwd met Margaretha van Lidth de Jeude; bij hun zoon Joan vinden wij een uitgesproken neiging tot de militaire loopbaan, hij bezat een groote maate van persoonlijke dapperheid. Zijn heldhaftig gedrag in het jaar 1672, toen hij kapitein was in het regiment van den graaf van Stirum is veel geprezen; o.a. staat in Bosscha's Neerlands Heldendaden te land: "Een afdeeling van het leger van Turenne, onder bevel van graaf de Lorges, rukte voort in de Betuwe. Tegen dezen vijand vond de kapitein Joan Bouwensch, zoon eens Burgemeesters van Tiel, gelegenheid om te bewijzen dat niet alle zoons van Regeeringsleden de krijgsambten onwaardig waren, in welke zij waren ingedrongen. Hij bevond zich met 80 soldaten in het dorp Rumpt, toen de Lorges met 8 kornetten ruitertij aldaar ankwam. Bouwensch en de zijnen ontvingen deezen vijandelijke overmacht zoo kloekmoedig, dat deze geheel op de vlucht werd geslagen, haren zwaar gekwetsten bevelhebber met moeite medevoerende, maar een som van zestig duizend gulden achterlatende. Bouwensch, dezen buit in veiligheid willende brengen, raakte omtrent Leerdam in een tweede gevecht met de Fransche dragonders. Ook dezen joeg hij op de vlucht; maar twee vijandelijke kogels troffen hem in de borst, schoon niet ter dood, en gedurende het gevecht gingen de voerlieden er van door met den veroverden buit.

Jammer, dat deze bekwame en dappere officier zijn carrière, die schitterend beloofde te worden, door een daad, waarschijnlijk in drift gepleegd, op treurige wijze moest beëindigen. Het feit heeft zich afgespeeld in het Stadje Huissen in December 1683; of er

een vechtpartij heeft plaatsgehad of een bepaald duel, is onbekend, maar Capteyn Wolter Gansneb Tengnagel werd het slachtoffer en Ritmeester Bouwensch heeft van 16 December 1683 op het Stadhuis te Tiel opgesloten gezeten. Aan zijn zeer gunstig verleden en aan de pogingen van zijner invloedrijke bloedverwanten had Joan Bouwensch het stellig te danken, dat de Heeren van den Gerichte hem uit de gevangenis ontsloegen en hem verbanden uit Gelre en de Graafschap Zutphen. Hij is 11 juni 1691 te Edam overleden en aldaar begraven.

Ritmeester Joan Bouwensch was 11 Maart 1676 te Arnhem gehuwd met Paulina Elisabeth van Vinceler, dochter van Willem van Vinceler, richter te Huissen, en weduwe van den advocaat Mr. Matthys Veere; uit deze verbintenis werd Willem Adriaen geboren en uit het karakter van den vader wordt veel verklaard van wat wij vernemen over het heftig optreden van den zoon, die zich daarvoor eveneens veel onheil op den hals zou halen. Beiden beschikten over een ruime mate van durf en energie, doch zij verstonden weinig de kunst zich matiging op te leggen, zij hielden, zooals de meesten hunner standgenooten, van heerschen, maar misten voldoende zelfbeheersching.

○ ○ ○

De binnenlandsche onlusten in de eerste jaren der achttiende eeuw bieden een zeer onverkwikkelijk schouwspel, vooral Gelderland was het tooneel van hevigen strijd en beroering, en veel is over dien strijd tusschen de oude en de nieuwe plooi geschreven, zoowel in de uitvoerige geschiedwerken van Wagenaar en Prof. P. J. Blok, als in verschillende tijdschiftartikels, waaronder de duidelijke uitzetting van dr. S. P. Haak in de Bijdragen en Mededeelingen "Gelre", dl. XI (1908), wel in de eerste plaats mag genoemd worden. Mr. A. Brants behandelde het onderwerp in zijn proefschrift. Talrijk zijn ook de gelijktijdige geschriften, waarvan een vijftigtal vermeld staat in Knuttels catalogus van pamfletten op de jaren 1703-1708*.

Het gebeurde in den tijd, die onmiddellijk volgde na van het overlijden van den Koning-Stadhouder Willem III; de groote Oranjevorst, die in het rampjaar 1672 de redder van het vaderland is geworden, had na de herovering van Gelderland alle macht in die provincie tot zich getrokken door het regeeringsreglement van 1675; er werden enkel gewillige regenten benoemd, de rechten der colleges werden geknot en ook het benoemingsrecht van die colleges had de Stadhouder zich zelve toegekend.

Willem III stierf 19 Maart 1702 en reeds den achtsten April werd het befaamde regeeringsreglement door den Gelderschen Landdag op zijde geschoven. De hekken werden verhangen, het tweede Stadhouderlooze tijdperk was ingetreden, de Staten namen weder zelf de macht in handen.

Uit den aard der zaak wilden de door den Stadhouder benoemde regenten zooveel mogelijk den bestaanden toestand handhaven, waartegen aanstonds verzet bij de burgerij rees; bijna geen stad in Gelderland bleef vrij van onlusten, en al nam de strijd niet overal een zoo scherp karakter aan als te Nijmegen, waar men den oud-bugemeester Roukens, den trotschen grijsaard, die na te zijn uiltgeweken durfde terugkeeren, achter het Stadhuis deed onthoofden, ook te Arnhem was het verre van rustig. Al trachtten de Algemeene Staten overal den Vrede te herstellen, de nieuwe plooi wilde niets weten van die inmenging; de afgevaardigden, die als scheidsrechters uit den Haag werden verzonden, konden niets uitrichten.

Op 26 januari was het Stadhuis te Arnhem zelf het toneel eener kleinen revolutie;

terwijl het volk te Hoop liep op het marktplein, gingen veertig vertegenwoordigers van de gemeenslieden en gildemeesters het gebouw binnen en werden de magistraatpersonen uit hun ambt ontzet. Tegenstand mocht niet baten, daar het Stadhuis intusschen werd bezet gehouden door wacht uit de burgerij en het krijgsvolk, dat zich binnen Arnhem bevond, geen partij mocht kiezen; men was eensdeels beducht voor een bloedbad en tevens hadden de officieren na den dood van den Stadhouder, hun Kapitein-Generaal, rekening te houden met de machtige Staten van Holland, die de veranderingen in Gelderland ongaarne zagen. Bij de nieuwe verkiezing werden nog vier der oude overheidspersonen herkozen, de heeren Coets, Op ten Noort, van Rosendaal en van Wijnbergen, doch alle vier bedankten en in hun plaats traden nu op Willem Adriaen Bouwensch, Johan van Brienen, Peter Eygel en Dirk Tulleken.

De nieuwe magistraat gaf een deductie in het licht waarin werd betoogd, dat Arnhem een vrije stad was en dat de gemeenslieden en gildemeesters dus het volste recht hadden de magistraat af te zetten; nogmaals werd er nadrukkelijk op gewezen, dat de Staten Generaal onbevoegd waren zich te bemoeien met "de domestike of provintiaele dispuuten". Het sprak van zelf, dat de afgezette magistraat in een ander pamflet daartegen opkwam; de oude regenten beschouwden de geheele beweging als een drijven van eenige heerszuchtige personen, en betoogden dat na den dood van Willem III de rechten, die in 1675 op den Stadhouder waren overgedragen, niet op de burgerij, maar op de Staten waren teruggevallen.

Hoe dan ook, de plooi in Gelderland maakt in al zijn uitingen den indruk van een democratische beweging, waarvoor de tijden nog niet rijp waren; te Arnhem is de nieuwe plooi van 1703 tot 1707 aan het bewind gebleven en dat zij ten val werd gebracht, was het gevolg van voltrekt onverwachte omstandigheden.

De veranderde toestanden konden de instemming van de Ridderschap niet wegdragen, op de Veluwe heerschte voortdurend oneenigheid tusschen de Ridderschap en de steden; landdagen werden zelden of niet gehouden en beide partijen brachten gewapende benden tegen elkaar op de been. We vernemen, dat op een Zondag, in November 1704 twee leden van de Ridderschap, van der Hel tot de Wildbaan en Joan van Arnhem, heer van Roozendaal, in de kerk te Velp werden gegrepen en als gevangenen naar Amhem gevoerd, waar zij eenigen tijd werden vastgehouden, totdat men hun op aandrang van het Hof van Gelderland, waarin beiden zitting hadden, de vrijheid hergaf. In hetzelfde jaar ondernam burgemeester Bouwensch met 60 man een tocht naar Nijkerk om den schout gevangen te nemen en later onderging de landdrost der Veluwe, van Wijnbergen, hetzelfde lot. Men begreep in Den Haag, dat de macht der aanhangers van de nieuwe plooi in Gelderland zeer groot was, en de Staten van Holland, die het in de nieuwe regenten vooral waardeerden dat zij het Stadhouderlooze bewind goedkeurden, zagen den toestand gaarne bestendig; zij zonden de pensionarisaen van Amsterdam, Rotterdam en Gouda, met den oud-burgemeester Delft, van der Goes van Naters, naar Arnhem om de geschillen bij te leggen en aan hun bemoeiingen was het te danken, dat in December 1704 een verdrag tusschen de Ridderschap en de steden van het Veluwsche kwartier tot stand kwam.

Bij al die kwesties en ondernemingen speelde burgemeester Bouwensch een hoofdrol; hij was de woordvoerder van zijn partijgenooten, wier vertrouwen hij in hooge mate bezat, zoals blijkt uit de magistraatbesluiten van 30 Maart 1703 waarbij dr. W.A. Bouwensch werd benoemd tot gecommiteerde bij een buitengewonen landdag te Nijmegen, en van 16 april 1703, toen hem het ambt werd opgedragen van "Heymraet" in de Overbetuwe wegens de stad Arnhem.

In Maart 1705 was hij gecommiteerde tot den landdag te Zutphen, terwijl de magistraat van Arnhem Bouwensch in 1707 "nomineerde tot de commissie ter vergadering van Haar Hoog Moger den en sulx voor den tijd van drie jaaren, aanvangende met Maij deses jaars".

Geen wonder dat de militante natuur van Bouwensch hem ook tot den aangewezen man maakte om de leiding op zich te nemen over het korps vrijwilligers, met wier steun de nieuwe regenten hun gezag wilden handhaven. Den 12den Augustus 1704 besloot de magistraat van Arnhem tot oprichting eener vrijwillige compagnie van ongetrouwde manschap en tot "collonel" werd daarover aangesteld "de Heer Willem Adriaen Bouwensch, iuris utriusque doctor, onze medeschepen". Het was een korps van 200 ongehuwden, waarbij als kapitein de secretaris Johan Swaen optrad, terwijl Peter van Hamel als luitenant en Michiel Fango als vaandrig dienden; uit deze militie werd eenige maanden later een geregeld korps granaatwerpers gevormd. Toen de Ridderschap, tegen wie vooral deze maatregel was gericht, eveneens troepen ging werven, werd een tweede compagnie opgericht van gehuwde pesonen, over wie Joost Ruger en Dirk van Basenn het bevel voerden.

Maar de geschillen met de Ridderschap werden, zoals wij zagen, weldra bijgelegd en toen ging dit militaire machtsvertoon velen tegen de borst stuiten; de eerste regeerende burgemeester Johan van Brienens, een man van zeer gematigde beginselen, wist het in den Raad door te zetten, dat het korps vrijwilligers zou worden opgeheven. Natuurlijk vond dit besluit hevig verzet bij Bouwensch, Ruger en van Basenn, die onmiddellijk hun compagnieën onder de wapenen riepen; Arnhem geraakte in rep en roer, op 14 Juni 1705 en in den nacht daarna hadden er telkens botsingen plaats met gewapende burgers, die door van Brienens en zijn aanhang waren bijeengebracht. In de woning van Albert van Walburgh in de Kortestraat, dicht bij het huis van burgemeester Bouwensch, werd des avonds laat door leden van de burgerwacht huiszoeking gedaan; van Walburgh had eenige vrienden bij zich, naar hij verklaarde, zonder een bepaald doel; deze bewering werd niet geloofd, er ontstond een vechtpartij en Lamert Barten, een der gasten van van Walburgh, raakte gewond. Het rumoer drong door tot de woning van Bouwensch, die niet aarzelde geweld tegenover geweld te plaatsen; hij liet de Markt door de vrijwillige compagnieën bezetten, de gilden vergaderden met goedvinden van den Kerkeraad en de Gemeente in een naburig kerkgebouw, waarbij allen, die niet tot de partijgenooten der vrijwilligers behoorden, werden geweerd onder de kreet: sla, sla! Door dit krasse optreden was de rust spoedig hersteld; burgemeester van Brienens zag zich als "perturbateur der gemeyne ruste" uit de stad en schependom verbannen en trok zich terug op zijn landgoed de Kruishorst te Worth-Rheden, zijn opvolger als regeerend burgemeester was Valenus Swaen. Ook de jeugdige Umbgrove, die Lamert Barten had gewond, werd gestraft met verlies van zijn stadsrecht.

Natuurlijk kwam er een belangrijke wijziging tot stand in de samenstelling van het college van Gemeenslieden en op 24 Juni sprak een predikant op verzoek van de Gemeente een dankgebed uit, omdat er in die woelige dagen niet meer burgerbloed was vergoten. De beide compagnieën vrijwilligers werden vereenigd tot een schutterlijk genoots, dat ter herinnering aan het behaalde succes jaarlijks op 14 Juni een schietwedstrijd zou houden. De loop der gebeurtenissen echter werd moorzaak dat deze wedstrijden slechts twwemaal hebben plaats gehad.

Wederom had dus Willem Adriaen Bouwensch getriomfeerd, de kolonel-burgemeester; in het Arnheemsch Museum berust nog de groote vergulden gedenkpenning, die dit feit moest vereeuwigen, en waarvan een tweede exemplaar zich bevindt in het Koninklijk

Penningkabinet te 's Gravenhage. De penning vertoont een opgelegden zilveren dubbelen adelaar met het fiere randschrift: "Si deus pro nobis, quis contra nos?" Aan de andere zijde staat te lezen: "Ter gedachtenis van het gepasseerde op 14 juni 1705" en daarbij deze twee rijmende regels:

"De vrijheijt dezer stad door Catilien bestrde,
Is op dees dach herstelt in volle rust en vrede"

Het lijdt geen twijfel of burgemeester Johan van Brienen wordt hier dus met Catilina vergeleken! Zachtzinnig was burgemeester Bouwensch allerminst in de beoordeeling van politieke tegenstanders.

De volle rust en vrede, waarvan de gedenkpenning spreekt, scheen nu werkelijk te zijn gekomen over Gelderland, althans over het kwartier van de Veluwe; te Arnhem bleven voorstanders der vrije compagnieën aan het bewind en zij zouden hun macht nog lang hebben behouden, indien zij zich niet hadden laten verleiden tot daden van overmoed en geweld.

○ ○ ○

Met den dood van den kinderloozen Koning-Stadhouder was het huis van Oranje wel is waar in de rechte lijn van Willem den Zwijger uitgestorven, maar de titel prins van Oranje ging over op een achterneef van Willem III, Johan Willem Friso van Nassau-Dietz, den stadhouder der drie noordelijke gewesten. Deze sympatieke jonge prins, die in den Spaanschen successie-oorlog als generaal door zijn bekwaamheid en moed op het oorlogsterrein den naam Oranje alle eer aandeed, zou op 4 Augustus 1707 den twintigjarigen leeftijd bereiken en kon dan met het oog op dien leeftijd zitting krijgen in den Raad van State. In Friesland was men natuurlijk zeer gesteld op die toelating, maar andere provincies, vooral het machtige Holland, verzetten zich er tegen. In Gelderland gaf deze kwestie weder aanleiding tot geschillen, daar de Ridderschap zich voor de toelating verklaarde, terwijl de meeste steden den prins van den Raad van State wilden uitsluiten. Den zesden Juli 1707 kwam de zaak te Arnhem op de kwartiersvergadering van de Veluwe aan de orde en met meerderheid van stemmen werd de seclusie van den prins Oranje uitgesproken; Arnhem had deze vergadering bijeengeroepen, daar de Landdrost beslist had de aangelegenheid ter tafel te brengen.

Van de zeven afgevaardigden, die door de stad Wageningen naar de kwartiersvergadering waren gezonden hadden vier het gewaagd zich niet te houden aan hun lastbrief en niet mede te gaan met de opvatting van Arnhem, daar zij volhielden, dat over het begeben van politieke ambten slechts in eene landschapsvergadering kon worden beslist. Op den kwartiersdag van 3 en 4 October handhaafden zij dit standpunt en zij vonden bij hun verzet tegen Arnhem niet alleen steun bij de Ridderschap, maar ook bij enkele andere kleine steden. De gemeenslieden te Wageningen toonden hun groote ontevredenheid over dit eigenmachtig optreden van de burgemeesters Barthold Schaets, Dr. Johan van der Horst, en de schepenen Gerrit van Ede en Anthony van der Horst; hevige twisten waren onvermijdelijk en om het verzet te breken zetten de genoemde magistraatleden elf van de hun vijandige gemeenslieden af, waaronder ook Godert van Issum, die hopman was over een compagnie vrijwilligers. Op 10 October werd dit plan ten uitvoer gebracht en was dus aan de partij, die aan de zijde van Arnhem stond, de macht ontnomen.

Dat de ander magistraatleden, die eveneens met afdanking werd bedreigd, Gijsbert van Issum, Jacob Oloven en Derck van Daetselaer, met deze willekeurige handelingen geen genoegen te nemen, was te voorzien, te meer daar er niet lang geleeden een soort van verbond, een associatie, tusschen de verschillende colleges van gemeenslieden was tot stand gekomen om elkaar in geval van nood te steunen. En in dit geval kon zonder twijfel op den krachtigen steun van Arnhem gerekend worden.

In den nacht van 10 op 11 October 1707 begaf een der afgezette gemeenslieden, Jan Aelders, zich heimelijk naar Arnhem om van de bevriende magistraat hulp te vragen; hij vervoegde zich eerst aan de woning van burgemeester Bouwensch in de Kortestraat, daarna bij de burgmeesters Valenus Swaen en Dirk Comans. Vooral burgemeester Bouwensch was aanstonds bereid op krachtige wijze in te grijpen, het gold hier het prestige van Arnhem en min of meer de geheele toekomst van de nieuwe plooi. Bouwensch bracht de klachten en smeekbede van Aelders reeds vroeg in den ochtend van 11 October ter kennis van den eersten regeerenden burgemeester dr. Steven Wilbrenninck, die een vergadering van de magistraat en gemeenslieden samenriep. En daar werd met eenparigheid van stemmen, zonder protest van eenig lid, volgens de notulen van 11 October 1707, een besluit genomen, dat naar mijn overtuiging de verdere houding van Willem Adriaen Bouwensch, zoo al niet in elk opzicht verdedigt, dan toch verklaart, en het later tegen hem gewezen doodvonnis tot een daad van onrecht en persoonlijke wraakneming stempelt: "H.E. en Achtb. hebben goedgevonden te verzoeken en te committeren de Heeren Bouwensch en Bassenn om met zooveel vrijwillige mans, als zich daartoe offerren, nevens drie veldstukjes en kruid en lood naar Wageningen te gaan en die lijdende gemeente te adsisteren."

Het is daarna, dan ook burgemeester Wilbrenninck, die den commies Hendrik van Baijen gelast om uit het landsmagazijn, dat zich destijds in de St. Walburgkerk bevond, drie kleine stukken geschut met munitie te halen ten behoeve van eene expeditie naar Wageningen. Evenzeer werd het op bevel van Wilbrenninck, dat bij trommelslag de beide vrije compagnieën onder de wapenen werden geroepen en onder commando gesteld van hun kolonels Willem Adriaen Bouwensch en Dirk van Bassenn.

Er werd met bekwamen spoed gehandeld; nog in den voormiddag van dienzelfden 11 October rukten ze uit, 300 man sterk, waarbij behalve door de beide bevelhebbers ook nog officiersdiensten werden verricht door Johan Swaen Jr., Dirk en Evert Comans, Johan Sandyck, Evert Breukers, Hendrik de Roller en Johan Beijer. Bouwensch voerde de compagnie der ongetrouwde manschap aan, van Bassenn die der getrouwde, ze trokken uit met karren en wagens, voorzien van oorlogsmunitie, en men was al spoedig te Heelsum, waar de verdere marschorde werd bepaald. Toen ze te Wageningen in de nabijheid van de Bergpoort waren aangekomen, vonden ze die niet gesloten, want de magistraat was inmiddels verwittigd van de plannen der Arnheemsche regeering en had hun den secretaris der stad tegemoet met dringend verzoek geen inbreuk ta maken op het rechtsgebied van anderen en geen geweld te plegen. Toch rukte men tot voor de poort en de burgerschildwacht, die bij het logement de Wereld op post stond, werd luide aangeropen: de Arnhemmers wenschten een onderhoud met de burgemeesters. Waarschijnlijk in de hoop daardoor geweldpleging en bloedvergieten te voorkomen, traden de regeeringspersonen Schaets, van Ede en de beide heeren der Horst werkelijk naar buiten,

Bij wie zich ook de voormalige burgemeeter Reinier van Schuylenborgh voegde. Wat vervolgens gebeurde, is later door de tegenpartij sterk overdreven, maar een

sympathieken indruk maakt de houding der Arnhemmers allerminst. Toen zij hun voornaamste tegenstanders aan zich zagen overgeleverd, was er van edelmoedigheid geen sprake en met name schijnt burgemeester Bouwensch, die vooral gebeten was op van Schuylenborgh, zeer heftig en kras te zijn opgetreden en meermalen met den getrokken degen te hebben gedreigd. Alle vijf Wageningsche heeren werden gearresteerd, van degen en rotting beroofd en in een koets geduwd, die door gewapenden werden bewaakt. Men opende het kanonvuur tegen de poort, die weldra bezweek, en de Arnhemmers stormden naar binnen, door hun partijgenooten met vreugde ontvangen; daden van geweld en plundering konden niet uitblijven, ook de Wageningsche schutterij had met scherp geschoten en aan beide zijden werden eenige personen gewond. De gevangenen werden naar het raadhuis gereden en Evert Comans, die met hunne bewaking belast was, ontzag zich niet aan de burgemeesters Schaets en Johan van der Horst aan te kondigen, dat zij zich op den dood hadden voor te beriden. Des nachts te 3 uur bracht men het Wageningsche vijftal in een wagen, onder sterk escorte, naar Arnhem, waar zij in de vergaderzaal der gemeenslieden op het raadhuis werden opgesloten. Maar hun gevangenschap was niet van langen duur; de Landdag gelastte hun invrijheidsstelling reeds op 14 October, men bracht hen eerst naar Wageningen terug en mede op aandrang van den magistraat van Nijmegen herkregeren de vijf gevangenen de 19den October hun vrijheid. Op dienzelfden dag keerden ook de laatste Arnhemsche vrijwilligers, die te Wageningen waren achter gebleven tot steun van de door de gemeenslieden gekozen nieuwe regenten, naar Arnhem terug.

Het was dan ook zaak de meerderheid van den Landdag niet verder te prikkelen, want wat er te Wageningen gebeurd was had hevige opschudding veroorzaakt, niet alleen in Gelderland, maar ook ver daarbuiten. Het forse optreden van Arnhem verwekte in ruimen kring afkeuring en verontwaardiging. Toen de vijf regeeringsleden van Wageningen hun uitvoerig beklag indienden bij de Staten van Gelderland over de hun aangedane bejening, vonden zij een gewillig gehoor. De Landdag besloot terstond 125 man van het garnizoen van Nijmegen naar Wageningen te zenden en om verdere onlusten te voorkomen, ontbood men, met goedvinden van de Algemeene Staten, het regiment van kolonel Evert van Delen uit Holland; ook Arnhem werd genoodzaakt krijgsvolk in te nemen.

Vruchteloos protesteerde de magisstraat van Arnhem; de partij van de nieuwe plooi, die zich nog onlangs veilig en rustig in het bezit van de macht waande, hief tevergeefs de bekende leus aan, dat de Landdag zich niet had te mengen in geschillen van "domestieken" aard; de hulp, door de Arnhemsche vrijwilligers aan Wageningen verstrekt was volgens hen geheel gerechtvaardigd door het bestaande verdrag van bijstand tusschen de verschillende colleges van gemeentelieden. Maar de Landdag tastte inmiddels door; de klacht der Wageningsche regenten werd in handen gesteld van de burgemeesters Bouwensch en Bassenn, de commandanten der vrijwilligers, met uitnodiging zich dienaangaande binnen drie dagen te verdedigen. Toen hierop geen antwoord werd ontvangen, droegen de Staten de zaak ter berechting op aan het provinciale Hof van Gelderland.

Den 5den November 1707 nam de Landdag het besluit tot opheffing van de vrijwillige compagnieën, wat eveneens een storm van verontwaardiging te Arnhem wekte, daar de dagen van de regeerende partij waren geteld, men ging begrijpen dat het ernst werd en Arnhem legde het hoofd in den schoot, toen ook de Staten-Generaal tusschen beiden kwamen en de soldaten van het regiment van Delen de stad binnentrokken. Arnhem bezweek voor de overmacht en gaf toe, op 28 November werden de vrijwillige

compagnieën afgeschapt en hiermede was de eerste stap gezet op den weg der verzoening, alles geschiedde voortaan in overeenstemming met de wenschen van den Landdag en van de Staten-Generaal. De gematigde richting, die zich in 1705 met bugemeester van Brienen had moeten onderwerpen, kwam weder aan het roer. Zoals steeds geschiedt bij grote en kleine omwentelingen, moest er gezocht worden naar een zondenbok, naar iemand, dien men wilde laten boeten voor de door allen begane fouten en vergissingen, en dit viel niet moeilijk; Dr. Willem Adriaen Bouwensch was immers de eigenlijke oprichter geweest van de vrijwillige compagnieën, hij had ook de hoofdrol vervuld bij de expeditie naar Wageningen, welke zoo ernstige gevolgen na zich sleepte. Door zijn heftig karakter had hij velen van zich vervreemd; nu nam niemand het op voor hem, die nog slechts eenige maanden geleden door de Magistraat van Arnhem was "genomineert tot de commissie ter Vergadering van haar Hoog Mogenden en sulx voor den tijd van drie jaren, aanvangend met Maj 1707". Toen 22 December 1707 door gecommiteerden uit burgers en gilden de geheele Raad van Arnhem werd herzien en niet minder dan twaalf personen werden afgedankt waren reeds verscheidene leden van de gevallen regeering uitgeweken. Ook Dr. Willem Adriaen Bouwensch had Arnhem verlaten op het juiste tijdstip, want de verbittering tegen zijn persoon was onder den invloed van de omstandigheden zóó hevig geworden, dat men zijn woning in de Kortestraat doorzocht en zelfs de bedden met degens doorstak, daar men meende dat hij zich ergens verborgen hield. In de acten van de Gecommitteerden "van de Borgerie en Gilden" leest men: "22 December 1707 werd Dr. Wilh. Adrian Bouwensch bedankt en van zijnen Eedt ontslagen en sulx temeer omdat deselve gevluht is ende sigh de regeeringe ontrokken heeft. Voorstaande acte geïnsinueert aan de meijt van den heere Bouwensch". Tegelijk met Bouwensch werden ontslagen Dr. Willem Tulleken, Dr. Valenus Swaen, Joost Ruger, Dirk Reinier van Bassenn, Beernt Sandyck en Peter van Hamel.

De nieuwe regeering verschafte bij besluit van 30 December 1707 alle noodige bewijsstukken, die ter Secretarie berustten, om te dienen voor de procedure van het Hof van Gelderland tegen hen "die de executie tegen de Stad van Wageningen hadden gedaan". En het Hof, vergaderd te Zutphen, oordeelde bij vonnis van 15 Februari 1708 Willem Adriaen Bouwensch: "Zijn leven te hebben verwerkt en condemneerde denzelven vervolgens om gebracht te kunnen worden ter plaatse van Justitie en aldaar, anderen ten exempel, met den zwaarde te worden gestraft, dat de dood daarna volgde; en voor zooveel aangaat den tweeden beklagde, Dirk Reinier van Bassenn, bande denzelven voor al zijn leven buiten dezen Furstendom en Graafschap, bij poene van zwaarder straf, zoo hij ooit wederom daarbinnen werd gevonden".

Deze uitspraak was een veroordeling bij verstek, want beiden beklagden hadden zich reeds uit de voeten gemaakt. Geen enkele advocaat wilde of durfde hun partij op zich te nemen, zoodat zij zelven een schriftelijke verdediging inzonden, waarvan de inhoud hierop neerkomt, dat zij betoogden de expeditie naar Wageningen krachtens een magistraatbesluit te hebben ondernomen en dat zij dus daarvoor persoonlijk niet aansprakelijk mochten worden gesteld.

De "apologie" van Bouwensch en van Bassenn berust op het Arnheemsche archief in handschrift, eigenhandig door van Bassenn geschreven; de verspreiding van het gedrukte stuk werd bij placcaat van 13 December 1708 verboden. Het manuscript bleef vele jaren in het bezit van de familie van Bassenn en werd later met vele andere stukken door aanhuwelijk het eigendom van graaf van Rechteren van Appeltern; toen de geheele collectie in 1875 onder den hamer kwam, is de apologie aangekocht voor het archief te

Arnhem. Het stuk is een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de plooiestrijd en de lectuur is zeker meer genietbaar dan de talrijke dorre missiven en deducties. Dirk van Bassenn moet een geleerd man zijn geweest, jurist en classicus, het geschrift wemelt van Latijnsche citaten. De "wettige verdediging" bevat niet minder dan 30 punten of bezwaren, welke tegen het vonnis worden ingebracht. Beide adressanten wijzen er op, dat zij door het besluit van de Arnheemsche magistraat verplicht waren naar Wageningen op te rukken. En wat het feit zelf betreft, nooit was door de Staten het zenden van gewapende burgers aan een naburige stad in de provincie verboden geweest; hadden Elburg en Hattum in 1704 geen gewapenden bijstand verleend aan Harderwijk, en Doetinchem in 1705 aan Doesburg?

Toen werd er niets vernomen van eenig protest. Ook had van Bassenn niet voor de expeditie gestemd op aandrang van Bouwensch, maar op voorstel van den voorzittenden burgemeester Wilbrenninck heeft hij zijn liberum votum uitgesproken. Wat den aanval van Bouwensch op Reinier van Schuylenborgh betrof, deze was op dat tijdstip geen burgemeester van Wageningen, maar stond er als een nieuwsgierig toeschouwer bij, gereed om in troebel water te visschen! Volgens Bouwensch en van Bassenn is het binnentrekken van Wageningen door vrijwilligers geschied op dringend verzoek van de gemeente; dat er enkele gekwetsten vielen, was te wijten aan een ongeluk, toen bij een eeresalvo een der geweren met scherp bleek geladen; ook de zoogenaamde plundering wordt tot een onbeteekenend feit teruggebracht. En waarom was Wilbrenninck, die zelf gezegd had "fiat naar Wageningen", niet vervolgd, waarom was Brantsen buiten schot gebleven? Beide veroordeelden noemen de sententie van het Hof onwettig, op grond van Anhem's "indisputabel en territorieel recht over de ganschen Veluwe en Veluwezoom".

Maar hoe dan ook, op het verweer der beide oud-burgemeesters werd geen acht geslagen en ook bij de nieuwe magistraat van Arnhem vond het vonnis vrijwel geen tegenstand. De oude plooi was weder aan het bewind gekomen, na de actie volgde spoedig de reactie. De Wageningsche onlusten waren de laatste uiting van den onverkwikkelijken plooiestrijd, hoewel eerst in December 1717 bij placcaat van de Staten de algemeene vergiffenis werd afgekondigd. De tijden waren nog niet rijp voor dergelijke democratische bewegingen, een ruimere opvatting van het staatsburgerschap zou eerst veel later wortel schieten.

o o o

Dr. Adriaen Bouwensch werd niet onthoofd; of het doodvonnis later in ballingschap veranderd is, is mij onbekend, hij onderging dus niet het tragisch lot van zijn Nijmeegschen collega dr. Willem Roukens, maar zijn gehele verder leven heeft hij doorgebracht buiten Arnhem. En wat het merkwaardige is, deze onrustige heerszuchtige regent schijnt door de droevige ervaring heel wat te zijn gekalmeerd. Bouwensch vestigde zich te Rhenen, waar hij meer dan twintig jaren heeft gewoond en in hoog aanzie stond, hij, die in 1711 nog werd benoemd tot Hoogheemraad van het Ambt Overbetuwe.

Ook zou voor Bouwensch nog een nieuw huiselijk leven aanbreken; in zijn jonge jaren was hij gehuwd met Maria Croll, met wie hij volgens de lidmaatschapsboeken der Ned. Hervormde Gemeente te Arnhem op 24 December 1700, dus op 23-jarigen leeftijd, uit Huissen naar Arnhem kwam. Deze echtverbintenis schijnt kinderloos en van korten duur te zijn geweest, waardoor het duidelijk wordt dat het noodlottige besluit 22

December 1707 ter kennis werd gebracht van de "meijt" van den Heere Bouwensch, aangezien hij zelf reeds was uitgeweken en er geen andere huisgenooten waren. Te Rhenen heeft Willem Adriaen Bouwensch 6 December 1711 een tweede huwelijk gesloten met de 20-jarige Jacoba Cupius, de dochter van mr. Johan Cupius "Oud-Borgermeester tot Rhenen en gecommiteerde Raet der Admiraliteyt in Zeelant". Deze verbintenis bewijst tevens dat Bouwensch geheel gerehabiliteerd was en dat hij in zijn nieuwe omgeving de algemeene achting genoot, immers het geslacht Cupius behoorde tot de voornaamste families van Rhenen; Mr. Johan Cupius, die burgemeester van Rhenen was, had tot echtgenoot Christina van den Bosch, zijn ouders waren Ds. Johannes Cupius, predikant te Rhenen, en Maria Roest, in 1670 staat hij ingeschreven als student in de rechten te Utrecht, later 25 Sept. 1671, te Leiden, 21 jaar oud.

Dr. Willem Adriaen bewoonde in Rhenen een groot huis in de Lange Heerenstraat, en tot het vorige jaar stond het oud patricische huis met zijn hooge stoep er nog, vrijwel in denzelfden toestand, het deed toen gedeeltelijk dienst als belastingkantoor, maar in 1928 is het gebouw geheel afgebroken; gewoonlijk werd het naar de latere bewoners aangeduid als het huis der familie Menso. Drie van de zes kinderen, die uit het tweede huwelijk van Bouwensch geboren zijn, een zoon en twee dochters, traden in het huwelijk met leden van het bekende Rhenensche geslacht Menso.

Een dier schoonzons van Dr. Willem Adriaen was Hendrik Menso, burgemeester van Rhenen, een andere was diens broeder Johannes Menso, die het ambt van Ned. Hervormd predikant bekleedde; de oudste zoon, eveneens Willem Adriaen Bouwensch geheeten, lid van de vroedschap te Rhenen was de echtgenoot van Alida Adriana Menso. De voornamen Willem Adriaen werden nog bij eenige generaties voortgezet; de laatste was de oudere broeder van mijn grootvader, kapitein der bereden artillerie W.A. Bouwensch, die 17 Maart 1807 te Arnhem in het huwelijk trad met Josina Louisa Tulleken en in 1812 in den Russischen veldtocht van bij den noodlottigen overtocht van de Beresina het leven heeft verloren.

De oud-burgemeester van Arnhem heeft in het vreedzame Rhenen den woeligen tijd nog lang overleefd, toen hij als een misdadiger werd veroordeeld en de stad moest ontvluchten, waar hij vier jaren eene leidende positie innam. Willem Adriaen Bouwensch is in 1730 gestorven, nadat ook zijn tweede echtgenoot hem was voorgegaan; Jacoba Cupius is niet oud geworden, reeds 19 Juni 1720 overleed zij op den leeftijd van slechts 29 jaren. Het harde onbillijke vonnis, waardoor hij, die de overgrootvader van mijn grootvader was, getroffen werd, mag helaas geen zeldzaamheid heeten; de geschiedenis van onze Nederlandsche Republiek noemt ons heel wat meer namen van regeeringspersonen, die in tijden van beroering ten offer vielen aan feilen partijstrijd of binnenlandsche onlusten, waarvan Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders de Witt wel de meest doorluchte voorbeelden zijn.

*) Veel heb ik voor mijn opstel ontleend aan de uitvoerige studie van Dr. Haak. Zie ook Staats Evers en Jonckers Nieboer in de Gelderschen Volksalmanak, Jaargangen 1880 en 1808